

50281

156

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO JURIDICO-POLITIKA
CURANT S. EREKY ET E. POLNER

A BESZÁMITHATÓSÁG MISZTÉRIUMA

ÍRTA

Dr. HELLER ERIK

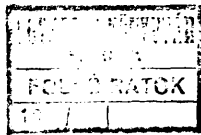
EGYETEMI TANÁR

TOMUS XIV.
FASC. 3.

S Z E G E D, 1 9 4 0

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

P 1-20

+

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO JURIDICO-POLITIKA
CURANT S. EREKY ET E. POLNER

A BESZÁMITHATÓSÁG MISZTÉRIUMA

ÍRTA

Dr. HELLER ERIK

EGYETEMI TANÁR

TOMUS XIV.

FASC. 3.

S Z E G E D, 1 9 4 0

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

BARÁTAINAK EGYESÜLETE

50281

Készült a könyvnyomtatás feltalálásának ötszázadik esztendejében
Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaságnál, Szeged

A beszámíthatóság a mindennapi élet fogalma. Olyan fogalom, amellyel minduntalan találkozunk, anélkül, hogy mibenléte felismerésének nehézségei tudatunkban felmerülnének. Mégis, aki felteszi magának azt a kérdést, mi az, ami a beszámítható cselekményt a beszámíthatatlantól megkülönböztethetővé teszi, vagy rágondol arra, milyen gyakran kap a bíróság egymástól ellentétes szakértői véleményeket a vádlott beszámíthatóságának kérdésében, meg fogja érteni, hogy miért nevezem a beszámíthatóságot misztériumnak. Ezzel egyúttal arra is rámutattam, hogy a beszámíthatóság kettős értelemben állít bennünket misztérium elé: egyrészt az által, hogy olyan fogalmat vet fel, amelynek meghatározása a lét legvégső kérdéseinek labirintusába vezet, másrészt az által, hogy egy-egy felmerült esetben biztos zsinórmérték nélkül hagyja azt, akinek hivatásszerű feladata egy valóban életbevágó kérdés megoldása. Ekként a beszámíthatóság misztérium a fogalmak világában élő tudósnak és az élet kellő közepébe állított gyakorlati embernek egyaránt.

A beszámíthatóság a lelki élet jelensége, vagy talán helyesebben a lelki élet jelenségeinek szemléletéből levont következtetés. Éppen ezért, ha azt a tudományszakot keressük, amely a beszámíthatóság fogalmának meghatározására voltaképpen hivatott, ezt, semmiképpen sem találhatjuk meg a jogtudományban, hanem csak a lélektanban. Ennek ellenére megállapítható, hogy ez a tudományszak a beszámíthatóság kérdésével vajmi keveset foglalkozik. Az tehát, aki erre a kérdésre vonatkozó vizsgálódásainál eddigi tudományos megállapításokat kíván kiinduló pontul venni, a jogtudomány és az elmeorvostudomány megállapításaira van ráutalva.

A jogtudomány elsősorban a törvényhozás tudománya; beszámíthatósági tanának kiinduló pontjai is nem az elmélet-

ben, hanem a törvényhozásban találhatók fel. A tekintetbe jövő büntetőkodexek a beszámíthatóság kérdését nem pozitív, hanem negatív oldalról közelítik meg; nem a beszámíthatóságot határozzák meg, hanem a beszámíthatóságot kizáró okokat írják körül. Ebben nagyfokú bölcsesség nyilvánul meg. Olyan elvont fogalomra nézve, mint aminő a beszámíthatóság, a törvényhozó saját korának elméletére volna ráutalva. Az elmélet megállapításai azonban labilisak és korántsem állandó érvényűek, mellettük tehát bölcs törvényhozó nem kötheti le magát.

Mindamellett nem lehetne azt mondani, hogy a beszámíthatóságot kizáró okok körülírásával a törvényhozó ne árulná el a beszámíthatóságra mint pozitívumra vonatkozó nézeteit. Btk.-ünkben is levezethető a beszámíthatóságnak egymástól teljesen különálló két eleme: a lelki érettség és az akaratnak kényszertől való mentessége, levezethető továbbá az is, hogy a lelki érettség a belátás megfelelő fejlettségében rejlik, tehát tisztán az intellektus területére tartozik, amivel szemben a másik elem az akaratni mozzanatban rejlik.¹

Btk.-ünk megalkotása óta a beszámíthatóság egyik alkotó elemének mibenlétére vonatkozólag lényegesen kimélyült a fel fogás. Utat tört magának annak felismerése, hogy a lelki érettség nem pusztán az értelemben rejlik, hanem az akaratban is; nem csupán értelmi képességünk van fejlődésnek alávetve, hanem akaró képességünk is. Ez vezette Bn.-nk megalkotóit arra, hogy a fiatakorúaknál a büntethetőség feltételeként a Btk. szerint megkívánt belátás helyébe az értelmi és erkölcsi fejlettséget tegyék.² Az új gondolat gyakorlati keresztülvitele azonban félúton megállt. A süketnémaságnak, mint a beszámíthatóságot kizáró oknak, a körülírását törvényhozásunk érintetlenül hagyta, holott a hiányos lelki fejlettségnek ezt a másik okát Btk.-ünk a fiatakorúaknál fennforgóval egybehangzóan határozta meg.

Még ma is fennáll azonban Btk.-ünkben a beszámíthatóság másik alkotó elemének: az akaratni elemnek eredeti meghatározása. A hagyományos jogtudomány a beszámíthatóságot az akarat szabad elhatározási képességével hozza összefüggésbe,

¹ V. ö. a Btk. 76. és 88. §§-aival, valamint ugyanannak az immár hatályon kívül helyezett 87. §-ával.

² V. ö. a Bn. (1908.: XXXVI. tc.) 32. §-ával.

akként, hogy a beszámíthatóságban a felelősségrevonás lehetőségének alapját látja, a felelősséghez pedig elengedhetetlennek tartja az elhatározás szabadságát. Ezzel azonban a problémát nem oldottuk meg, az voltaképpen csak itt kezdődik, mert így most az a kérdés merül fel, hogy milyen esetekben lehet a cselekményt szabadon akartnak tekinteni.

Ez azonban csak az egyik oka annak, hogy a törvényalkotások kritikáján és a gyakorlati tapasztalatokon tovább fejlődött jogtudomány a hagyományos körülírással többé nem érte be. A másik ok az, hogy a hagyományos felfogás és ugyanígy — más kodexekkel együtt — a mi Btk.-ünk is az indeterminista felfogás mellett kötötte le magát, amit a gyakorlatban sokan feszélyezőnek éreztek. Mindkét nehézséget első látszatra kiküszöböli a *Liszt*-től származó, büntetőjogi körökben jóformán általános elismerésre emelkedett az a meghatározás, amely szerint a beszámíthatóság a motivumokkal való normális befolyásolhatóságban rejlik.³ Ez egyúttal az a meghatározás, amelyet az elmeorvostan művelőinek nagyrésze is magáévá tett. Lényegileg ezt vallja *Aschaffenburg* is,⁴ amidőn az akaratszabadságnak azt a gyakorlati értelmet adja, amely szerint az valakinek a képessége arra, hogy kora és környezete átlagemberének motivumai a jellemére, azaz a személyi sajátosságára normális erővel hassanak.

Bármilyen nagy tekintélynek örvend azonban a *Liszt*-féle fogalommeghatározás, az mégsem tekinthető a probléma megoldásának. Igaz, megmagyarázza azt, hogy az elmebeteget és általában mindazokat, akiket a beszámíthatatlanok közé szoktunk sorolni, miért nem lehet beszámíthatóknak tekinteni, de már annak megmagyarázására, hogy a beszámítható személyeket miért tekintjük ilyeneknek, nem minden esetben képes. Így pl. nem tudjuk belőle megérteni azt, hogy a nem elmebeteg gyilkost, vagy megrögzött büntettest, miért tekintjük beszámíthatónak. Holott nyilvánvaló, hogy a gyilkosnak motivumokkal való befolyásolhatóságát semmiesetre sem lehet normálisnak nevezni. Ha ez volna, a saját lelkiismeretétől és a felfedeztetéstől való félelem, sőt az az iszony is, amely a gyilkolásra nem hajlamos emberben más életének kioltásával szemben megvan, csakúgy,

³ *Liszt*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts 18. Aufl. 163. és 168. old.

⁴ A Hoche-féle Handbuch der gerichtlichen Psychiatrie 3. Aufl: 3. old.

mint minden átlagembernél, hatásos ellenmotivumot szolgáltatna azzal az előnnyel szemben, amelyre az áldozaton való bosszúállás vagy az áldozatnál található, gyakran vajmi csekély összegű pénz birtoklása kilátást nyújt. A gyilkos motivációja olyan szembeszökően eltérő a mindennapi ember motivációjától, hogy az az utóbbira nézve valósággal megfejthetetlen talány. Mégis milyen képtelen eredményre jutnánk, ha — *Liszt* fogalommeghatározását szószerint alkalmazva — a nem elmebeteg gyilkost a beszámíthatatlanok közé sorolnók! A megrögzött büntettes motivációjának abnormitása is szembeszökő, mert bűncselekményeinek folytonos megismétlését épen az teszi megmagyarázhatóvá, hogy a kínálkozó alkalmakban rejlő kísértéseknek az ellenmotivumok nem szegeződnek ellen olyan erővel, mint az átlagembernél.

A megrögzött büntetessel való vonatkozásban *Aschaffenburg* maga is⁵ érzi a fogalommeghatározás gyöngeségét, sőt el is ismeri, hogy a megrögzött büntetések nagyrésztével szemben büntetésekkel semmit sem lehet elérni. Ezzel látszólag megmenti ugyan a fogalommeghatározást, de csak azon az áron, hogy a beszámíthatóság kérdését a büntetés iránti fogékonyság kérdésével helyettesíti.

Mindamellett az a meghatározás, amely a beszámíthatóság fogalmát a normális motiválhatóságra alapítja, bizonyos haladást jelent azzal szemben, amely a beszámíthatóság ismervét az akarat szabad elhatározási képességében látja. Elsősorban azoknak, akik a beszámíthatóságot, mint a felelősség alapját az akaratszabadságban látják, megmagyarázza azt, hogy mikor lehet a cselekményt szabadon akartnak feltételezni, másodsorban pedig kiküszöböli azt a vitát, amely az akaratszabadság kérdésében indeterministák és deterministák között fennáll. Ez az utóbbi gyakorlati szempontból kétségkívül nagy előny, mert a determinista meggyőződésű bíró vagy orvosszakértő nem kényszerül arra, hogy csak azért, mert nem akar minden esetben a beszámíthatóságot tagadó álláspontra helyezkedni, meggyőződése ellenére igenlő választ adjon arra a kérdésre, vajon a vádlott szabadon akarta-e a cselekményt vagy sem. Elméleti szempontból azonban nem jelent haladást az, ha azokat a feltételeket, amelyek mellett az akaratelhatáro-

⁵ Id. h. 4. old.

zást szabadnak tételezzük fel, vagy ettől függetlenül a beszámíthatóság feltételeit nem helytállóan határozzuk meg. Mert olyan feltételeket, amelyek a beszámíthatóságnak nem minden esetére illenek rá, nem lehet helytállóknak nevezni.

El kell azonban ismernünk, hogy *Aschaffenburg*-nak már említett fogalommeghatározásában van egy olyan mozzanat is, amely alkalmas arra, hogy a beszámíthatóság tudományos problémáját helyes irányba terelje; értem azt, hogy az akarat-szabadság megállapíthatóságánál a motívumoknak a jellemre és a személyi sajátosságra való hatását tekintti irányadónak. Későbbi fejtegetéseinkből ki fog tűnni, hogy ez a helyes út, amelyen a beszámíthatóság lényegét meg lehet találni.

Egyébként az elmeorvostudomány megállapításai a beszámíthatóság materiális ismervének problémáját nem vitték előbbre, annak előbbrevitelét különben ez a tudományszak célkitűzéseiből is kizárta. Számukra a beszámíthatóság súlypontja a lélek egyes működési területeinek normalitásában áll, amivel problémánkban semmivel sem jutottunk előbbre. Annál nagyobb azonban az orvosi kutatásoknak közvetett értéke kitűzött célunk elérésére nézve. T. i. azzal, hogy az elmebetegek lelki életének részleteit feltárta, az orvostudomány rendkívül értékes anyagot szolgáltatott annak a koncepciónak az alátámasztására, amelyre más úton eljuthatunk. Ugyanígy a lélektan is megbecsülhetetlen anyagot bocsát rendelkezésünkre a lelkiélet különböző mozzanatainak feltárásával.

Ennek az útnak a kiinduló pontja egyaránt kívül esik a jogtudományon és az orvostudományon. A jogásznak olyan, amelyre csak félve lép rá. Mégis kénytelenek vagyunk rálépni, mert meggyőződésünk szerint a probléma magváig csak így hatolhatunk elő. Lelki jelenségekre alapított fogalmat ugyanis csak a lelki élet titkaiba való belemélyedés útján lehet valójában megismerni. Ezért tűztem ki a következő fejtegetések céljául azt, hogy azt a beszámíthatósági tant, amelyet magaménak vallok, a lelki jelenségek elemzése útján kipróbáljam, és amennyiben ez a próba sikerül, kimélyítsem.

Annak, hogy problémánkra nézve helyes kiinduló pontot nyerjünk; első feltétele az, hogy a beszámíthatóságot ne lássuk egyoldalú világításban. Különösen a büntetőjogász megszokta azt, hogy a beszámíthatóság fogalmát összekapcsolja a bünte-

tendő cselekmény gondolatával. Holott beszámíthatóságról nemcsak büntetőtörvénybe ütköző cselekményhez való vonatkozásban, hanem bármely más cselekménnyel kapcsolatban is beszélhetünk. Beszámítható, vagy be nem számítható valakinek nemcsak valamely törvénybe ütköző, hanem a törvénynek megfelelő, vagy a törvény által helyeselt vagy épenséggel parancsolt cselekménye is lehet. Aminthogy az erkölcsi szempontból dicséretes cselekmény is épen úgy lehet beszámítható vagy beszámíthatatlan, mintahogyan akár ilyen, akár amolyan lehet az is, amely erkölcsileg elvetendő. Igen egyszerű és nyilvánvaló igazság ez, mégis szükségesnek látszik a kiemelése ahhoz, hogy a beszámíthatóság való lényegének felderítéséhez helyes kiinduló pontot nyerjünk. Ez a kiinduló pont pedig semmi egyéb, mint annak felismerése, hogy a beszámíthatóság független attól az értékeléstől, amelynek a beszámítható cselekményt alávetjük.

Az eddigiekben nyert kiinduló pont pusztán negatívum, eredményre azonban nyilvánvalóan csak valamely pozitív kiinduló pontról juthatunk. Ilyent maga a „beszámíthatóság“ kifejezés nyújt.

Valamit beszámítani annyit tesz, mint ezt a valamit összeköttetésbe hozni más valamivel. A mi esetünkben az, amit beszámítunk, a cselekmény; ez az, amit összeköttetésbe hozunk valami mással, t. i. valamely személlyel. A beszámíthatóság tehát cselekménynek valamely személlyel való összekötése, akként, hogy azt az illető személy cselekményei közé soroljuk. Ebben a meghatározásban a súlypont a személyen van. Többet akarunk vele mondani, mint azt, hogy valamilyen magatartást valamely *egyén* cselekményei közé sorolunk. Már ha ezt az utóbbit tesszük, akkor is szűkítettük az egyén magatartásainak körét, mert nem minden magatartást tekinthetünk cselekménynek. Így a reflex vagy automatikus mozgások, vagy az ellenállhatatlan fizikai kényszerrel kierőszakoltak is egy-egy egyénhez kapcsolódó magatartások, ezeket azonban helyesen nem lehet az illető egyén cselekményei közé számítani. Azonban azzal, hogy valamilyen magatartást nem egyszerűen az egyénnek, hanem ezen túlmenve, a személynek számítunk be, a kört még tovább szűkítjük. Az *egyénnek* lehetnek akár beszámítható, akár beszámíthatatlan cselekményei, de a *személy*

nek csak beszámítható cselekményei lehetnek, mert az, hogy azt a személynek, nem pedig egyszerűen az egyénnek számítjuk be, épen azt jelenti, hogy a cselekmény beszámítható.

Mindebből kidomborodik az a különbség, amelyet „egyén” és „személy” között kívánunk tenni. Nem önkényesen tesszük meg ezt a különbséget, csak felhasználjuk azt a megkülönböztetést, amit a szellemtudományok ősi idők óta ismernek. Ez szerint „személy” nem egyszerűen a pszichofizikai létet folytató egyén, amelyet más egyénektől elválasztva és megkülönböztetve gondolhatunk, hanem az egyén én-je, szellemiségének összefoglalása.⁶

A személy fogalmával első látszatra azonosítható volna egy másik fogalom: a jellem, hiszen ez az ember egyéni lelki vonásainak összessége. Ekként talán helyes azt állítani, hogy minden, ami egyik személyt a másik személytől — tehát nem pusztán az egyik egyént a másik egyéntől — megkülönbözteti, a jellemben konkretizálódik. „Személy” és „jellem” egymáshoz valóban közelálló, majdnem azonosnak mondható fogalmak, de azért mégsem teljesen azonosak. Személyünk jellemünkön keresztül nyilvánul meg, mert a jellem az, ami valakinek egyéni színezetét megadja, a jellem az, ami valakit személlyé tesz. Ezért annak, hogy valamely cselekményt beszámítható cselekménynek minősítsünk, elengedhetetlen feltétele az, hogy abban az illető jellemének is része legyen. Ugyan enélkül is cselekedhetik az egyén — hiszen p. o. az elmebeteg is cselekszik — de nem cselekedhetik beszámíthatóan.

További kifejtést igényel most már az, hogy mit értünk a jellemnek a cselekményben való részvétele alatt.

Azt a mozzanatot, amelyen keresztül a jellem a cselekvésbe kapcsolódik, lelki okozatosságnak nevezhetjük, megkülönböztetésül attól a külső okozatosságtól, amelyet egyszerűen okozatosságnak (kauzalitásnak) szoktunk nevezni. Az utóbbi értelemben az okozatosság valamely külvilági eseménynek egy másik, ugyancsak külvilági eseménnyel való előidézésében, pl. emberhalálnak lövéssel való előidézésében áll. A lelki okozatosság is külvilági esemény előidézése, de nem másik külvilági esemény, hanem a lélekben végbemenő történés útján.

⁶ V. ö. az Eisler-féle Wörterbuch der philosophischen Begriffe 4. Aufl. 2. köt. 393. és köv. oldalain „Person” vezérszó alatt foglaltakkal.

A lelki okozatosság kapcsolja tehát össze a belső, lelki világot a külső világgal. Pl. a gyilkos elhatározza áldozatának megölését és ez az elhatározása előidézi a gyilkos cselekmény véghezvitelét. Ezzel szemben ugyanebben az esetben a külső, tehát közönséges értelmű okozatosság az áldozat halálának lövéssel vagy bármi más módon való előidézésében áll. Vagy: a pipázás szenvedélyének hódoló paraszt a napi munka után pihenni tér a szénáspadlásra, ott — nem törődve álmosságával — rágyújt a pipájára és elalszik, aminek további következménye, hogy az égő dohány érintkezésbe jut a szénával, amely lobot vet és a házat elhamvasztja. Ebben a példában is tisztán elválasztható a lelki okozatosság a külsőtől. A rágyújtás elhatározása, a nem-törődőmséggel kapcsolatban, a belső, azaz lelki, a pipa tüzének a szénával való érintkezésbe jutása, az ezt követő folyamattal együtt a külső kauzalitás.

Az első példában a szándékolt eredmény előidézésére irányult akaratelhatározás az a híd, amely a belső világból a külsőbe vezet; a második példában is akaratelhatározás ez a híd, de nem olyan, amely a körülírt eredmény előidézésére irányult, mert ez az eredmény a cselekvő szándékán kívül állt elő. Mindamellett a lelki okozatosság az utóbbi esetben épen úgy meg van, mint az előbbiben. Csakhogy a lelki okozatosság nem csak akaratelhatározásban, hanem annak épen ellenkezőjében: az akaratelhatározás hiányában is állhat, ép úgy, mint ahogy külső kauzalitásról is nemcsak valami külső esemény beállta, hanem annak elmaradása esetében is beszélhetünk. Az erkölcs és a jog világában ugyanis, amely az értékelések világa, nemcsak annak lehet jelentősége, ami megtörtént, hanem épenúgy annak is, ami nem történt meg.

Azonban a jellem a lelki okozatosságban nem minden esetben vesz részt, mert nem minden esetben alkalmas arra, hogy az egyén lelki életébe bekapcsolódjék. Lehetséges tehát lelki okozatosság a jellem részvétele nélkül is. Ha azonban része van a jellemnek a lelki okozatosságban, tőle függ, hogy a lelki okozatosság hogyan alakul. A lelki okozatosság egyéni vonását tehát a jellem adja meg. Ez a közelebbi értelme annak a megállapításnak, hogy a beszámítható cselekmény nem egyszerűen az *egyénnek*, hanem a (jellemen keresztül) megnyilvánuló *személynek* a cselekménye.

Ahhoz azonban, hogy a jellem a maga érvényesülését kifejtthesse, érintkezésbe kell jutnia a lélek élményeivel. Így nevezhetjük legáltalánosabban azokat a mozzanatokat, amelyek a lélekben pillanatról pillanatra lejátszódnak. Az a tér, amelyen a jellem a lelki élményekkel érintkezésbe jut, a tudat. A jellemnek a tudat síkján való érintkezéséből áll elő a lelki okozatosság. Annak kifejtéséről azonban, hogy ebből az érintkezésből hogyan állhat elő a személynek a jellemén keresztül való érvényesülése és mi akadályozhatja ezt az érvényesülést, mindaddig nem lehet szó, amíg az itt felmerülő két alapfogalommal: jellem és lelki élmény, közelebbről meg nem ismerkedtünk.

Jellem és lelki élmény egyaránt a lelki világ létezői közé tartoznak, de mindegyik azoknak más-más csoportjába. A jellem alkati (strukturális) természetű, a pszichológusok szerint struktúra.⁷ Ezzel szemben a lelki élmény, vagy röviden élmény, lelki történés, tehát a lelki jelenségeknek egyik neme. A jellemmel, mint a lélek struktúrájával, szoros összefüggésben van az, hogy a tudatban milyen élmények játszódnak le. Lelki világunk annyira gazdag, hogy az élmények kimerítő felsorolása vajmi nehéz. Osztályozásuk a lélektannak ősi, nehezen megfejtendő problémája. Nem is lehet feladatunk ebbe a nehéz kérdésbe belemerülni, azonban a mai pszichológusok nagyrésztével elfogadhatjuk ezt a hármas osztályozást: megismerés, érzelem és törekvés (reflex, ösztön, vágy, akarás).⁸ A háromféle közül egyet: a törekvést szembe lehet állítani a másik kettővel. A törekvésnek a külvilágba irányuló irányzata van, ami a megismerésből és az érzelemből hiányzik. Éppen ezért ez az élményeknek az a csoportja, amelynek további fejtegetéseink során különösen nagy jelentősége lesz.

A jellemről, amidőn annak strukturális mivoltára rámutattunk, már kimutattuk annak szövevényes természetét. Valóban, a jellem összeszőződése azoknak az összes tulajdonságoknak, amelyek valakinek a lelkében feltalálhatók. Ezek a tulajdonságok igen sokfélék; közéjük tartoznak a különböző tehet-

⁷ V. ö. *Bognár Cecil*: Pszichológia 21. old.

⁸ V. ö. *Bognár* id. mű 48—49. old., *Kornis*: A lelki élet. Vannak azonban, akik több osztályba sorozzák be a lelki élményeket. Így pl. *Lindvorsky*: Theoretische Psychologie im Umriss 15. és köv. old. a lelki élmények hat osztályát különbözteti meg.

ségek, ú. m.: éles ítélőképesség, megfigyelőképesség, emlékezőtehetség, érzések iránti fogékonyság, akarat erő stb. és természetesen mindezeknek a hiánya, hajlamok, ú. m.: jószággyűjtési hajlam, kötelességérzet, pazarlás, könnyelműség, vérmérsékleti különbségek, ú. m.: szangvinikus, kolerikus, flegmatikus, szentimentális vérmérséklet, valamint a mindezeknek a tulajdonságoknak egybeilleszkedéséből adódó (*Klages*⁹ szerint tektonikus) tulajdonságok, így: egységesség, kimérttség, összhang, szilárdság, határozottság, kiértsétség, ezekkel szemben: darabosság, ellentmondóhajlam, szétiláltság, labilitás, határozatlanság és éretlenség.

A jellembeli tulajdonságok és az élmények között bizonyos vonatkozás áll fenn. Mert az, hogy a tudatban milyen élmények mennek végbe, ha nem is egészen, de legalább részben attól függ, hogy a jellem milyen tulajdonságokból tevődik össze. Az élmények egyes csoportjaiban azonban a jellemtől való függőség nem egyenlő mértékű.

Kezdjük a megismerés csoportján. Az, hogy a tudatban külső befolyások folytán milyen élmények játszódnak le, mindenekelőtt nem lelki, hanem testi adottságoktól függ, t. i. az érzékszervek élességének és megbízhatóságának fokától, valamint az élmények alanyának környezetétől, az utóbbtól annyiban, hogy melyek azok a tárgyak és személyek, amelyeket lát, melyek azok a hangok, amelyeket hall, stb. De az, hogy ezek a képzetek bejutnak-e a tudatba és ha igen, milyen formában jutnak oda, a jellemtől függ. Az éles megfigyelőképességű ember tudatába nagyobb gazdagságban jutnak be a környezetből a képzetek, mint a tompa megfigyelőképességűébe, kinek-kinek saját érdeklődési köréhez képest más-más képzetek jutnak el a tudatába stb.

Az élményeknek az érzelmek közé sorolható csoportjában a tudatban lejátszódó élményeknek a jellemtől való függősége még jelentősebb. Sőt csak az alacsonyabbrendű: a közvetlenül fizikai ingerek által kiváltott érzelmek, amelyekre talán ráillik az „érzés“ kifejezés, mint pl. a fájdalomérzések, az ezekkel ellentétes testi jóérzések, az éhség, a szomjúság olyanok, amelyeknek a tudatbalépése nem a jellemtől, hanem részint a környezettől, részint az egyén testi adottságaitól függ. Ezeknek át-

⁹ Grundlinien der Charakterkunde 1926. 59. old.

élésénél is szerepe jut a jellemnek, mert attól függ, hogy az egyén a testi fájdalomnak vagy ellentétének mennyire adja át magát; a magasabbrendű érzelmeknél azonban a jellem szerepe épenséggel kizárólagos. Hogy jóltevőm haláláról értesülve, szomorkodom-e, bár ez részemre előnyt jelent, mert magas állását én foglalhatom el, vagy örvendezek, mivel életpályámnak útjában volt; hogy valamely veszély tudomásul vétele félelemmel tölt-e el, vagy bizakodással; hogy egy kedves emberemmel szemben harmadik személy részéről gyakorolt jó cselekedet hálával tölt-e el, vagy feltékenységgel; hogy egy nekem okozott kellemetlenség haragra lobbant-e, vagy meghagyja nyugalmam, mindez teljesen attól függ, hogy milyen a jellemem; önző vagyok-e vagy önzetlen, bátor vagyok-e vagy gyáva, hálás természetű vagyok-e vagy hálátlan, lobbanékony vagyok-e vagy higgadt.

Nem mondhatjuk eleve kizárólagosnak a jellem befolyását az élmények harmadik csoportjában is, azokban, amelyeket a törekvés fogalmában foglaltunk össze. Ennek azonban csak az oka, hogy a reflexmozgásokat is ide kell sorolnunk. A beszámíthatóság kérdésével kapcsolatban ezek nem érdekelhetnek bennünket, csak az ösztönök (ön- és fajfenntartási ösztön), a vágyak és az akarások. Ezek mindegyike magából a lélekből származva lép fel a tudatban és így kizárólagosan a jellemről feltételezett. Mert ne tévesszen meg bennünket az, hogy az ösztön vagy a vágy valamely képzet, még pedig nagyobbára valamely kívülről származó képzet benyomása alatt jelentkezik a tudatban. Ilyenkor ugyanis a képzetek, nem pedig az ösztön vagy a vágy azok, amelyek kívülről kerülnek a tudatba, az ösztönt, vagy vágyat tehát a kívülről jövő élmények csak közvetve befolyásolják. Ugyanez áll az akarásra, amely az ösztönt, vagy a vágyat követő lelki élmény.

Az utolsó megállapításból már kitűnik, hogy a fogalmilag különböző csoportokba sorolt lelki élmények nemcsak, hogy egymás mellett, vagy egymástól feltételezetten lépnek fel a tudatban, hanem egyúttal egymásra hatva is. Ennek a megállapításnak részünkre különösen nagy jelentősége van. A különböző élmények ugyanis egymással összeszővődve hatnak a jellemre, illetve, ami ugyanannak másik oldala, összeszővődve hozzák felszínre a jellem különböző tulajdonságait. Pl.: ámbár

képzet és érzelem egymástól fogalmilag különböző élmények, maga az érzelem is egyúttal képzetként lép fel a tudatban és ugyanúgy a vágy és az akarás is önmagáról való képzetekkel gyarapítja a tudat tartalmát. Sőt az érzelem az azt kiváltó képzetel összefonódva váltja ki a vágyon keresztül az akarást, amiben az élmények összeszövődését különösen sokszerű alakban láthatjuk.

A jellemnek az élményekkel való érintkezése már maga kívül esik az élmény fogalmán, a lelki jelenségeknek abba a csoportjába tartozik, amelyet a lélektan a folyamatok közé sorol.¹⁰ A jellemnek a lelkiokozatosságban való részvétele tehát folyamat formájában történik, amely egyúttal okozati összefüggésnek fogható fel. Ebben az összefüggésben az akaratelhatározás az okozat, amellyel szemben az azt előidéző tényezők, azaz a tudatban fellépő élmények az okok. Azonban az, hogy az élmények által kiváltott akaratelhatározás milyen tartalmú lesz, nemcsak a fellépő élményektől, hanem a jellemtől is függ. Vagyis ugyanazok az élmények a jellem sajátos tulajdonságaihoz képest más-más akaratelhatározást idéznek elő. Ekként az akaratelhatározás egyéni vonását a jellem adja meg.

Ennek az állításnak a bebizonyítása szükségessé teszi az akaratelhatározási folyamat elemzését.

A szóbanlevő folyamat megindulásának elengedhetetlen feltétele valamely képzetnek, mint az akarás tárgyának, a tudatban való megjelenése. Ez a képzet vagy magából a lélekből születik meg, vagy kívülről jut be a tudatba. Így pl. az éhség-érzés képze nem kívülről kerül a tudatba, amivel szemben valamely szép ékszernek meglátása az ellenkezőre szolgáltat példát.

Lehet, hogy a képzet maga is érzésről való képzet és így attól aktivitást kölcsönöz (mint az előbbi példában). Más-különben azonban a képzetben magában, a maga elszigetelt mivoltában nem rejlik aktivitás, enélkül pedig az az akarati folyamat megindítására nem lehet alkalmas. Ha azonban az ilyen képzethez valamely érzés képze társul (mint a második példában akkor, ha az ékszer meglátóját az ékszer hiányának érzése fogja el), az érzelmileg hangolt képzet aktivitásra tehet szert. Ez az aktivitás valamely célképzetnek a tudatban való

¹⁰ V. ö. *Bognár* id. m. 20—21. old.

felidőzésében nyilvánul meg. Pl., ha az éhes ember meglát valami kíváncsi gyümölcsöt, a gyümölcs képzetének az éhséggel való társulása a gyümölcs megevésének, ha pedig valaki meglátja az ékszer, az ékszer meglátása annak bírásának képzetét idézi fel. Ez a célképzet azonos azzal, amit motivumnak is nevezünk, annak folytán, mert ez az a mozzanat, amely a lélekből az akaratelhatározást kiváltja. A motivum, azaz másként indítóok, mint akaratelhatározásunk észbeli alapja, nem oka, hanem csak magyarázata elhatározásunknak. Ha éhségemet csillapítani kívánom, meg kell ennem a gyümölcsöt, ha az ékszer bírni akarom, annak birtokába kell magamat helyeznem. Épen így: ha ellenségesen bosszúérzetemet ki akarom elégíteni, meg kell őt ölnöm. De a motivum nemcsak észbeli alapja az elhatározásnak, hanem, mint az elhatározási folyamat befejezésre juttatója, annak valósággal oka, causa efficiens-e is. Elhatározásunk észbeli alapjaként egy-egy elhatározással kapcsolatban több motivum is szerepelhet. Lehet, hogy — mint nem ugyan szabatosan, az ok és az észbeli alap összetévesztésével, mondani szoktuk — egyik ok ilyen, másik ok amolyan elhatározás mellett szól és ez az az eset, amelyben a jellemnek az elhatározásnál jutó szerepe különösen kidomborodik: Lehet, hogy az éhes ember nem eszi meg a gyümölcsöt, hanem másnak szánja, vagy az, aki az ékszer meglátja, nem szerzi azt meg, mert — bár szívesen bírná azt — nem akarja pénzért ráköltöni, vagy anélkül kevésbé akarja azt elcsenni. Ugyancsak lehet, hogy az ellensége iránti bosszúvágytól eltelt ember nem öli meg ellenségét, mert nem akarja a tett következményeit magára venni.

A jellemnek a szerepe különben nem is korlátozódik arra, hogy az érzéssel társult képzet által a motivumok között keletkezett küzdelemben melyik motivum kerekedik felül, hanem már maga az is, hogy milyen képzet keletkezik a tudatban, különösen, hogy oda a külvilágból milyen képzet jut bele, valamint milyen érzést idéz fel az a képzet, ha ugyan egyáltalában idéz fel valamilyen érzést, mindez ugyancsak a jellemről függ és így kinél-kinél jelleméhez képest egyénileg alakul. A falánk vagy torkos természetű ember figyelme még akkor is ráirányul valami ételfélre, ha nem is éhes, amivel szemben a nem falánk ember még akkor sem részesíti figyelembe az ételt, ha talán szervezetének arra már szüksége is volna. A kapzsi természetű

ember vagy a magát díszíteni szerető nő észreveszi az ékszer, holott az anyagiakkal nem törődő ember, ill. az egyszerű öltözködést kedvelő nő, bár ugyanúgy alkalma volna rá, az ékszer mégcsak meg sem látja. A gyűlölet érzése, amely a bosszúállás vágyát és azon keresztül az ölés elhatározását váltja ki, egyáltalában csak gyűlölködő természetű embernél keletkezik.

Az eddigiekben a lelki okozatosságnak csak azokra az eseteire voltunk tekintettel, amelyekben az akaratelhatározásban áll. Az akaratelhatározás nélkül végbemenő lelki okozatosság eseteiben azonban a jellem részvételét ugyanígy ki lehet mutatni. Hiszen annak, hogy akaratelhatározás keletkezzék, éppen az a feltétele, hogy azt megelőzőleg a tudatban bizonyos élmények lépjenek fel, ez pedig, mint azt éppen az előző fejtegetésekben kimutattuk, maga is a jellemtől függ.

Annak azonban, hogy a jellem résztvegyen a lelki okozatosságban, az a feltétele, hogy részt is vehessen benne. Hiszen annak, hogy a beszámíthatóság ismervét a személynek a lelki okozatosságban való részvételében jelöltük meg, az alapja éppen annak a feltételezése, hogy a személy a jellemen keresztül jut érvényre a lelki okozatosságban, ebben az utóbbiban pedig a jellemnek nem mindig van része.

Hogy tisztába jöhessünk azzal, hogy mely esetekben nem vehet részt a jellem a lelki okozatosságban, a legcélravezetőbbnek látszik azokat az egyes eseteket áttekinteni, amelyekben a beszámíthatóságot kizártnak tartjuk. Evégből Btk.-ünkhöz tartathatjuk magunkat és annak rendszerében vehetjük sorra az egyes okokat, amelyek a beszámíthatóságot kizárják.

A jellem nem születik vele az emberrel, legfeljebb csak főbb vonásokban. Amíg az ember nem eszmél, addig egyáltalában szó sem lehet jellemről, vagy legalább is a jellem megnyilatkozásairól. Azonban az eszmélet ébredése után is csak fokozatosan fejlődik ki a jellem. A pszichológusok szeretik a tudatot folyamhoz hasonlítani, amelynek felszínén folyton tovább hömpölyögnek a pillanatról-pillanatra fellépő, újakkal társuló, eltűnő vagy elmosódó élmények, mélységeiben pedig lerakodnak a különböző élmények nyomai: a képzetek, érzelmek, vágyak és akarások emlékei. Az élmények mindezen lerakódásai az egyén veleszületett hajlamainak felszínrehozásával keletkeztek és lassan-lassan alakítják a jellemet. De hogy a jellem

ekként kifejlődhessék, annak feltétele az, hogy a tudat a különböző lelki élményekre alkalmassá váljék, azaz, hogy az egyén értelmi és érzelmi világa kibontakozzék, másik feltétele pedig a jellemnek a kibontakozó lelki tulajdonságainak megfelelő mértékű megszilárdulása és határozottá válása. Az értelmi és érzelmi világgal együtt fejlődik és válik teljessé az egyén akarat-képessége is, amely a jellemnek ugyancsak alkotó elemei közé tartozik. Teljesen kifejlett jellemről tehát csak az élet tapasztalatait magába felvett, felnőtt egyénnél lehet szó.

Lehetséges tehát, hogy a lelki okozatosságban egyszerűen azért nem vesz részt a jellem, mert az egyénnek még nincs jelleme, vagy nem eléggé vesz részt, mert jelleme még nem fejlődött ki kellő mértékben. Ez teszi érthetővé, hogy a gyermeket egyáltalában nem tekintjük beszámíthatónak, a fiatalkorúnál pedig mérlegeljük, vajon beszámíthatónak tekinthetjük-e vagy sem, és ha nem tekintjük ilyennek, annak ép az az alapja, hogy jellemét még nem tekintjük annyira fejlettnak, hogy azon keresztül valódi én-jé, személye nyilatkoznék meg. Ez a helyes értelme annak, amit törvényünk a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettségnek nevez.

Hasonló magyarázata van annak is, hogy a törvény a süketnémát sem tekinti feltétlenül beszámíthatónak. Testi fogyatékosága a külvilági benyomások nagy részétől elzárja, ekként azok a benyomások, amelyek ép érzékű egyén tudatába folyton behatolnak és tudatát folytonosan gazdagítva, jellemre alakítólag hatnak, a süketnémánál nagyrészen hiányosnak. Ehhez még az is hozzájárul, hogy egyes képzetek a külvilágból talán elferdülve is jutnak be a tudatba, csak torzképeit nyújtják a külvilági valóságnak. A kívülről származó képzetek természetesen az egyén érzelmi világára is visszahatnak, ekként a képzeteknek a tudatba hiányosan vagy elferdülve való bejutása folytán a süketnéma érzelmi világa sem az, amilyen volna, ha jelleme teljesen kibontakozhatnék. Joggal mondja tehát *Aschaffenburg*¹¹ a süketnémák szellemi fejlettségét hiányosnak. Sőt ugyanő kijelenti, hogy a tanításban nem részesült süketnéma a teljesen gyöngéelméjével áll egy színvonalon.

Azonban a legtöbb érdekességet a mi szempontunkból az

¹¹ Id. mű 54. old.

elmebeteg és az öntudatlan állapotú, helyesebben zavart öntudatú egyén lelkivilága nyújtja.

Az elmebetegségekkel, valamint az öntudatzavarral együttjáró olyan jelenségek, amelyek a jellem érvényesülését akadályozzák, az összes lelki élmények közül kikerülhetnek és a jellem összes zónáit érinthetik. Így mindenekelőtt a megismerés körébe tartozó élmények köréből, ill. a jellemnek ezekkel kapcsolatos zónájából a különböző érzékelési csalódások: látási, tapintási, szaglási, ízlési és egyensúlyozási csalódások, a leg-sajátságosabb téveszmék, pl. a megmérgezettség, az élve eltemettség, a lezuhanás érzése stb. (mind megannyi elmeorvostani kézikönyvből vett példák),¹² a különösen jellemző nagyzási eszmék, vagy az alárendeltség, ill. csekélyértékűség tudata, az emlékezőtehetség kiesései, a tudat gondolat tartalmának szétszakadása, össze nem tartozó gondolatok összekapcsolása, fogalmak szétesése, a gondolatfűzésre való képtelenség jönnek tekintetbe. De tévedés volna azt hinni, hogy az elmebeteg jellemét a betegség csak a megismerés körében támadja meg. A különböző élményekre az elmebeteg érzelmvilága teljesen más-képen hat vissza, mint az épelméjűé. Olyan élmények, amelyek a normális ember kedélyvilágát felkorbácsolják, az elmebeteget közömbösen hagyják, viszont olyanok, amelyek az előbbinek kedélyvilágát nem érintik, az utóbbiban valóságos háborgást idéznek elő. Tetszéssel, visszatetszéssel, szeretettel, gyűlölettel, jó vagy rossz közérzettel egészen megmagyarázhatatlanul reagál az elmebeteg; élvezi a fájdalmat és szenved a gyönyör-érettől.¹³ A törekvések körébe tartozó lelki élmények terén is feltűnő eltéréseket találhatunk az elmebetegeknél, amelyeket az akaratelhatározási képesség nehézkességével vagy épenséggel kizártságával, avagy ezzel ellentétben annak felfokozottságával lehet jellemezni.

A motivációt tehát, amiben a jellem kiéli magát, az elmebetegnél a legkülönbözőbb lelki élmények a legkülönbözőbb irányokban másítják meg. Vannak képzetek, érzések, érzelmek, hangulatok, melyek csak elmebeteg tudatában léphetnek fel, vannak képzeteknek érzésekkel, érzelmekkel és hangulatokkal

¹² V. ö. pl. *Bumke*: *Lehrbuch der Geisteskrankheiten* 4. Aufl. 1936. 306., 307., 544—546., 553—555. stb. old.

¹³ V. ö. u. o.

való olyan társulásai, azaz olyan motívumkeletkezések, amelyek az elmebeteg lelkivilágának sajátosságai, és ugyancsak vannak az elmebetegeknek sajátos akaratkeletkezéseik is. Ugyanez áll az öntudatzavar fogalmába összefoglalható lelki rendellenességekre is.

Lezárhatjuk-e azonban fejtegetéseinket annak megállapításával, hogy a beszámíthatatlan cselekmény abban különbözik a beszámíthatótól, hogy az előbbi olyan akaratelhatározásnak, vagy az akaratelhatározás olyan elmaradásának a következménye, amelyben a jellem vagy egyáltalában nem, vagy nem kellő mértékben vesz részt? Megállapításunk ellen t. i. egy ellenvetést lehet tenni, amely annak értékét kétségbevonhatóvá teszi. Az öntudatlan állapotúra, talán még a süketnémára is azt lehet mondani, hogy valóban nem a jelleme az, ami cselekményeiben megnyilvánul, mert hiszen ha öntudata nem volna zavart, vagy ha ő nem volna süketnéma, nem úgy cselekedett volna, ahogyan cselekedett. De vajjon a gyermeknek vagy az elmebetegnek nem épen a jelleme nyilvánul-e meg cselekvéseinek módjában, vagy ezeknek egyáltalában nincs is jellemük? Vajjon nem épen a jellemüknek megfelelően cselekszenek-e másképen, mint mások? A mindennapi életben gyermeki jellemről is beszélünk és az elmekeggyógyászati művekben sűrűn olvashatunk fejtegetéseket az elmebeteg jellemének különleges vonásairól.

Azt lehetne mondani, hogy a kérdés megválaszolása azon fordul meg, hogy mit nevezünk jellemnek, ez pedig elvégre megállapodás dolga. Annyi kétségtelen, hogy a jellem valamely egyén lelki tulajdonságainak összefüggő szövedéke. Amidőn a tulajdonságokat egymással összefüggőknek mondjuk, azt kívánjuk kifejezni, hogy az egyes tulajdonságok egymástól függő viszonyban vannak, azaz egyik tulajdonság befolyásolja a másikat. De következtetést vonhatunk le abból is, hogy a jellemet tulajdonságokból állónak mondtuk. Ebben ugyanis kifejezésre jut az, hogy amit jellemnek nevezünk, valami folytonosan létezőt jelent, mert a tulajdonság olyan valami, ami annak viselőjének lényegéhez tartozik. Épen ez az alapja annak, hogy valakiről rendszerint nagyban és egészben meg tudjuk mondani, hogyan fog adott esetben cselekedni, ha pedig ebben tévedünk, ennek rendszerint az az oka, hogy cselekvésének motívuma olyan tulajdonságával függ össze, amelyet eddig nem ismer-

tünk. Rendszerint így van ez, de mégsem mindig. Már azt, hogy egy gyermek, akinek lelki adottságait jól ismerjük, 10, vagy 20 év múlva hogyan fog cselekedni, aligha tudnók megmondani. Ebben az esetben már nem az az oka prognózisunk lehetetlenségének, hogy valamely eddig nem ismert jellemvonás juthat felszínre, hanem az, hogy az illető egyén jelleme, ha nem is teljesen, de legalább részben más tulajdonságokból fog össze tevődni, mint amilyeneket ismerünk. Kétségtelen ugyan, hogy a gyermek jellemvonásainak csiráit magával hozza a világra. Gyermek és gyermek között már a játékban megmutatkoznak azok a különbözőségek, amelyek az élet komoly küzdelmei közepette is meg fognak mutatkozni. Ámde a gyermek jelleme mégsem kialakult egész. Egyes lényeges vonások még akkor is, amikor más jellemvonások már kialakultak, csak csiráikban vannak meg, ezeknek még ki kell fejlődniök, meg kell edződniök ahhoz, hogy az összegyéniségre való hatásuk kibontakozhassék. Egyes lelki élményekre a szervezet csak idővel teszi képessé az egyént. Amíg ez a képesség fenn nem áll, a jellemnek az ilyen lelki élménnyel szemben való magatartása meg sem mutakozhatik. Ez különösen az ösztönélet terén szembeszökő. Viszont a lelkiélet kibontakozása nem símán, zökkenők nélkül, hanem épenséggel tomboló viharhoz hasonlatosan megy végbe. Találónan nevezte legújabbán egy magyar pappedagógus ezt a fejlődési korszakot viharzónának. Azokban a cselekményekben, amelyeket valaki ebben a viharzónában véghezvisz, még nem a kialakult, tehát nem a valódi jellem nyilvánul meg, a valódi ezek mögött a cselekmények mögött rejtve marad. Mindehhez járul még a fiataloknál az is, hogy ismereteik és tapasztalataik hiányosak, mert azoknak megszerzésére még a kellő idő sem állt rendelkezésükre.

Még kevésbbé tudjuk megmondani, hogy egy elmebeteg bizonyos körülmények között hogyan fog cselekedni. Ebben a vonatkozásban azonban már bonyolultabb a kérdés. Ha elmebetegről előre nem tudjuk megmondani, adott esetben hogyan fog cselekedni, annak az is lehet az oka, hogy egyénisége merőben idegen az épelméjűétől. Talán az elmeorvos, különösen az, aki őt kezeli, jövő cselekményeire nézve helyt álló prognoszt tudná felállítani. Sőt tovább is mehetünk. Ha az elmebeteg cselekvése kiszámíthatatlan, ha ő meglepő fordulatokkal szolgál

környezetének, épen ebben a kiszámíthatatlanságban lehetne jellemvonást látni.

Bizonyos értelemben tehát mindenesetre beszélhetünk az elmebeteg jelleméről is; de csak bizonyos értelemben. Az imént a jellemet a lelki tulajdonságok összefüggő szövedékének mondtuk. Ha ebből a szövedékből az összefüggés, vagy még inkább az összefüggés szervi mivolta hiányzik, a szó valódi értelmében nem beszélhetünk jellemről. Az orvostudomány az elmebetegségek egyik nemére a szkizofrénia elnevezést használja, azért, mert ezzel annak alapvető jellegzetességét: a jellem széthasadtságát, szétesettségét kívánja kifejezésre juttatni. Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy a jellemnek ez a szétesettsége a többi kórformánál is megvan. Az elmebetegségeknek bizonyos általános tünetei: a téveszmék, a patológikus affektusok és ösztönök, az öntudatzavarok, a kényszerképzetek, a kényszerből származó cselekvések ugyancsak szétbontják a jellemet.

Ha az elmebetegre „jellegzetes“-nek mondtuk cselekményeinek kiszámíthatatlanságát, az öntudatában megzavartra legalább is nem mindig illik ez rá. Mindnyájunk tapasztalata, hogy az ittas embernek rendszerint megvannak az ő ittas állapotára jellemző cselekményei. Az egyiket azért féltjük az italtól, mert tudjuk, hogy az őt kötekedővé teszi, a másiktól tudjuk, hogy dicsekvővé válik vagy mindent kifecseg és így tovább. Az öntudatzavar állapotában levőre azonban az a megállapításunk, hogy nem jellemének megfelelően cselekszik, ennek ellenére is ráillik. Mert ha lehet is azokból a lelki tulajdonságokból, amelyek öntudatzavarában megnyilvánulnak, valamilyen jellemet összeszerkeszteni, ez neki legfeljebb egy másik jelleme, másik én-je de nem az, amelyből a beszámítható cselekményei fakadnak.

Csakhogy a kétely advocatus diaboli-ja itt is tud ellenérvvel szolgálni. Nem az igazi jellem, az öntudatzavartól mentes egyén jellemvonásai-e azok, amelyek az öntudatában megzavartnál a tudat alól felszínre kerülnek? Az a közmondás: „In vino veritas“ nem áll-e abban az értelemben is, hogy a bor az ittas embernek a való egyéniségét árulja el? Igen, ez így is van. Az ittasság — talán hasonlóan más öntudatzavarokhoz — a tudat alól olyan jellemvonásokat hoz felszínre, amelyek meg-

ismerésekor azt mondhatjuk, hogy belőlük ismertük csak meg igazán emberünket. De az ellenérv csak látszólagos. Ha az illetőnek öntudatzavartól mentes állapotában vannak gátlásai, amelyek megakadályozzák, hogy bizonyos motivumoknak engedjen, bizonyos cselekményektől tartózkodjék, akkor ezek is a jelleméhez tartoznak és ezek azok, amelyeknek háttérbelépése esetében el lehet mondani, hogy a jellem nem a maga egészében vett részt a lelki okozatosságban.

Most pedig térjünk vissza egy előző megállapításunkra; arra, amelyik szerint a jellemet megkülönböztettük a személytől. A jellemben a személy nyilatkozik meg, de a jellem mégsem azonos a személlyel. A jellem változásoknak van alávetve, ám a személy nem; úgy, ahogyan megszületett, megmarad az ember haláláig, sőt hisszük és valljuk, hogy azontúl is. Amíg a realitásokon, az élet porán felül nem emelkedünk, talán nem is vagyunk képesek ezt a különbséget elismerni; addig a személyt azonosítjuk a jellemmel. De ha a gondolat magasabb szférájába, talán nem is a sztratoszférájába, emelkedünk, gondolom, megláthatjuk ezt a különbséget. Talán úgy is mondhatjuk, hogy a személy, sub specie aeternitatis, a halhatatlan lélek az, amely a neki tulajdonítható cselekményekért felelős, amelynek a cselekményei beszámíthatók; mert neki, a személynek, csak beszámítható cselekményei vannak.

Ezért mégha a szétesett jellemet is jellemnek ismerjük el, beszámíthatósági tanunkat fenntarthatjuk, ha nem is úgy, hogy a beszámíthatóság a jellem megfelelő mértékű részvétele a lelki okozatosságban, hanem abban a formában, hogy a személy az, amelynek a lelki okozatosságban megfelelő részvétele irányadó.¹⁴

Ezek után legyen szabad a figyelmet ráirányítanom arra, hogy a felállított beszámíthatósági kritériumként a jellem részvétele nem mint *merev* fogalom szerepel, mert a jellem megfelelő *mértéke* a beszámíthatóság ismérve. Ebből nyilvánvaló, hogy a beszámíthatóság fogalma nemcsak kvalitatív, hanem kvantitatív elemet is tartalmaz. Ez az utóbbi elem lehetővé teszi,

¹⁴ Ezzel nem akarjuk a *Kant*-féle intelligibilis karakter létezését tényül elfogadni, csak arra kívánunk rámutatni, hogy akkor, amikor beszámítható és beszámíthatatlan cselekmény között különbséget teszünk, feltételezzük az intelligibilis karakter létezését.

hogy a beszámíthatóság — mondjuk ezúttal így: a teljes beszámíthatóság — fogalma mellett a korlátolt beszámíthatóságé is helyet foglaljon.

Az az általános megállapítás, hogy a természet nem ismer ugrásszerű zökkenéseket, csak fokozatos átmeneteket, ebben a vonatkozásban is érvényes. Az egyéniségek legkülönbözőbb variánsainak megalkotásában is a természetnek fel nem mérhető és ki nem meríthető sokoldalúsága nyilatkozik meg. Kell ugyan egy bizonyos határt felállítani, amelyen innen a beszámíthatóság, és amelyen túl a beszámíthatatlanság fekszik. De el kell ismerni, hogy ezen a határon innén is vannak olyanok, akik lelki adottságaiknál fogva nem képesek a különböző élethelyzetekben én-jüket hiánytalanul csatasorba állítani. *Ezek* azok, akikre a korlátolt beszámíthatóság fogalma ráillik. Külön probléma, hogy az ezekből alkotott embertípusok csak quantitative, vagy egyúttal qualitative is különböznek-e a beszámíthatatlantól. Ennek a megoldása széleskörű, különösen elmekórtani természetű kutatásokat igényel és ép ezért itt meg nem oldható. Annyit talán szabad mégis hozzátennem, hogy valószínűleg vannak a korlátolt beszámíthatóságúak, tehát a pszichopátiás egyének között olyanok, akiknek lelki rendellenessége az elmebetegekkel szemben a kevesebb és a több viszonyában áll, de alig hiszem, hogy ezekkel a pszichopátiások típusait ki lehetne méríteni. P. o. a mániás pszichopáták rendellenessége megítélésem szerint minőségileg is merőben más természetű, mint az elmebetegeké.

Az a beszámíthatósági tan, amelyet itt kifejtettem és amely összhangban a *Mezger* által kifejtett azzal a tannal, hogy az alanyi bűnösség egyik eleme a cselekmény elkövetőjének perszonális adekvanciája,¹⁵ elméleti jelentőségű és értékű tan. Meggyőződésem az, hogy a beszámíthatóság végső alapját csak ez a tan fedi fel. Gyakorlati érvényesülésre azonban ez az elmélet épenséggel nem törekszik. Nem is alkalmas arra, hogy akár a beszámíthatóság, akár a beszámíthatóságot kizáró okok törvényi körülírásának alapjául szolgálhasson. A jogalkalmazás részére konkrétumokat kell megjelölni, az itt felállított is-

¹⁵ V. ö. *Mezger*: Strafrecht 1931. 275—276. old., valamint u. az: Mitteilungen der Kriminalbiologischen Gesellschaft Bd. II. 32. old. és Festgabe für Reinhard Frank 1930. Bd. I. 529., 535—536.

mérv pedig minden inkább, mint konkrétum, nem is kíván az lenni.

Különben annak, hogy a törvény milyen körülírást tartalmaz a beszámíthatóságot kizáró okokról, nem is kell túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani. A német törvényhozás a birodalmi Btk.-nek az elmetehetség megzavarodottságára és az öntudatzavarra vonatkozó körülírását, az 51.-ik §-t, 1934-ben új rendelkezéssel pótolta. El kell ismerni, hogy ez tökéletesebb a réginél, mert a tudomány mai színvonalának jobban felel meg. Mindamellett a mi joggyakorlatunkban sem tapasztalhatók ezen a téren nehézségek, holott Btk.-ünk 76-ik §-a, amely azonos rendelkezést tartalmaz a németek eredeti 51-ik §-ával, még ma is változatlanul fennáll. Itt is beválik az, amit oly gyakran hangoztatnak, hogy a bírák és ügyvédek, és itt hozzátehetjük: az orvosszakértők színvonalán múlik a helyes ítélkezés.